

Božo Milanović i etičke implikacije njegova političkog djelovanja

Jasna Ćurković Nimac*
jasna.nimac@pilar.hr

Stipe Tadić*
stipan.tadic@pilar.hr

Stipan Trogrlić*
stipan.trogrlic@pilar.hr

UDK: 17:32 Milanović, B.
321.01 Milanović, B.
Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljeno: 15. svibnja 2013.
Prihvaćeno: 24. rujna 2013.

Raspravu o etičnosti političkog zalaganja Bože Milanovića autori izlažu kroz tri dijela. Nakon uvodnog dijela u kojem prikazuju neke osnovne biografske crte Milanovićeve lika, te prilika u kojima je djelovao i na koje je utjecao, u prvom dijelu će biti govora o nerazdruživost etike i politike, jer se na toj osnovi treba shvaćati Milanovićevu političku zauzetost. U drugom dijelu će se razmatrati teza sv. Tome Akvinskog o moralnoj dopuštenosti pobune protiv vlasti, s ciljem da se ocrta teorijska pozadina Milanovićeve političke zauzetosti kako bi se razumjelo da je on zastupao narodne interese, vođen ne samo »nagonom za samoodržanjem, svijesti o svojemu pravu na vjeru u svoju državu i pouzdanju u svoju otpornu snagu«, već također i kao nadahnut teoretičarima političke filozofije. U trećem dijelu će se osvrnuti na Milanovićevo uvjerenje da je za hrvatski narod bolje biti pod komunističkom Jugoslavijom nego pod katoličkom Italijom, i to u svjetlu moralnog principa o »većemu dobru«.

Ključne riječi: *etika, politika, vlast, Božo Milanović, država, totalitarizam.*

---

* Dr. sc. Jasna Ćurković Nimac, znanstvena suradnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

* Prof. dr. sc. Stipe Tadić, znanstveni savjetnik, izv. prof., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

* Dr. sc. Stipan Trogrlić, viši znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Podružni centar Pula.

Uvod

Božo Milanović¹ je rođen 10. listopada 1890. u Kringi, u središnjoj Istri. Nakon završene državne gimnazije na hrvatskom jeziku u Pazinu i filozofsko-teološkog studija u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Gorici za svećenika Tršćansko-koparske biskupije zaređen je 7. srpnja 1914. godine. Odmah poslije ređenja ordinarij Andrija Karlin imenovao ga je župnim pomoćnikom u Pićnu i kapelanom u Sv. Katarini, pićanskoj kapelaniji, gdje su ga uskoro posjetili žandari i priopćili mu da je uhićen. Optužen da je davao protudržavne izjave, osuđen je na 50 dana zatvora. Uz svećenički pastoralni rad, Milanović je razvijao nacionalni, kulturno-prosvjetni, pa i politički rad. Na političkom planu prošao je, u kratkom ratnom razdoblju (1914.-1918.), put od zalaganja za stvaranje zajedničke južnoslavenske države unutar Dvojne Monarhije, do ideje o zajedničkoj južnoslavenskoj državi izvan Monarhije, što je bio i put većine onodobnih hrvatskih političara. Doktorirao je u bečkom Augustineumu s temom »O pogreškama koje se po mišljenju sv. Tome Akvinskoga protive ljubavi, usporedivši ih s onima o kojima raspravlja sv. Alfonz u moralci«.²

Proглаšenje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, po završetku Prvoga svjetskog rata, probudilo je kod Milanovića nadu da će se ostvariti njegova želja o Istri u zajedničkoj južnoslavenskoj državi, no ostao je razočaran zbog uspostave talijanske vlasti u Istri. Kada je postao župnikom u rodnoj Kringi, otvorio je čitaonicu te poticao nakladničku djelatnost i u njoj sudjelovao. Izložen stalnim prijetnjama, pritiscima i fizičkim napadima, u dogovoru s biskupom Angelom Bartolomasijem, godine 1922. sklonio se u Trst. Kao kapelan u tršćanskoj župi Sv. Ivana nastavlja s bogatom izdavačkom djelatnošću kroz Društvo sv. Mohora za Istru, te kroz list *Pučki prijatelj* koji je branio hrvatske i slovenske političke interese.³

Najplodnije i najpoznatije razdoblje Milanovićeva javno-političkog djelovanja prve su dvije godine nakon završetka Drugog svjetskog rata (1945.-1947.) Jedan je od trojice svećenika koji je predao *Spomenicu istarskih svećenika Sa-*

¹ Iako Božu Milanovića mnogi povijesni kritičari smatraju najpoznatijim istarskim sinom 20. stoljeća, sve do izlaska knjige Stipana Trogrlića *Mons. Božo Milanović, istarski svećenik (1890.-1980.). Crkveno- vjersko i javno-političko djelovanje* (Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2011.) nismo imali ozbiljne monografije koja bi opisala njegov život i djelo, pa čak niti ozbiljnije znanstvenog članka. Ako je hrvatska historiografija zanemarila lik i djelo tako važne povijesne osobe, još manje možemo očekivati da su se druge znanstvene discipline bavile segmentom njegova djelovanja, pa je stoga ovo pionirski rad koji nastoji dati smjernicu za daljnje etičko vrednovanje Milanovićevih političkih ambicija i zalaganja. Iz razloga što je dakle riječ o osobi koja je dobrim dijelom prešućena, pa često i akademskoj javnosti prilično nepoznata, u ovom uvodnom dijelu donosimo vrlo kratak biografski podsjetnik.

² Božo MILANOVIĆ, *Moje uspomene*, Zagreb – Pazin, Kršćanska sadašnjost – IKD sv. Ćirila i Metoda, 1976, 16-26.

³ Usp. Stipan TROGRLIĆ, *Mons. Božo Milanović, istarski svećenik (1890.-1980.). Crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2011, 63-104.

vezničkoj komisiji, a u kojoj je bila statistika o nacionalnoj strukturi župa u Porečko-pulskoj, Tršćansko-koparskoj i Riječkoj biskupiji te prikaz sustavne talijanizacije kojoj su bili izloženi Hrvati i Slovenci u vrijeme talijanske vlasti u Istri. U tom vremenu Milanovićeva aktivnog uključivanja u diplomatsko-političku borbu za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom u Jugoslaviji, posebno je ostao zapažen njegov nastup na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1946., gdje se rješavao i jugoslavensko-talijanski granični spor. Milanovićev odgovor na pitanje jednog belgijskog novinara, kako se kao katolički svećenik radije priklanja komunističkoj Jugoslaviji nego katoličkoj Italiji, postao je antologijskom rečenicom:

»Državne granice određuju se za stoljeća, dok se režimi mijenjaju, a pod Italijom je u opasnosti život našeg naroda.«⁴

Milanovićevo priklanjanje Narodnooslobodilačkom pokretu (dalje: NOP) i suradnja s njegovim vodstvom započinje tek kad mu je postalo jasno da je NOP jedina stvarna sila koja može ostvariti istarski i hrvatski san o sjedinjenju Istre s Hrvatskom.⁵ Iako odgojen u duhu Mahničeva⁶ borbenog katolicizma, nije podržavao istarske ideološko-političke podjele na kršćansko-socijalnu i demokratsko-liberalnu grupu, jer je smatrao da negativno utječu na rješavanje nacionalnog pitanja. Zato je slijedio politiku »narodne sloge« biskupa Jurja Dobrile⁷ i bio joj vjeran i kad nije nailazio na razumijevanje istarskih liberala. Milanović je svesrdno radio na kulturnom i duhovnom uzdizanju Istrana, te je veliku pozornost posvećivao obrazovanju na tragu Dobriline ideje da je neobrazovane ljude najlakše držati u ropstvu. Umro je 28. prosinca 1980. u Pazinu.

U istarskoj crkvenoj javnosti recepcija Milanovićevih, posebno politično-diplomatskih nastojanja oko priključenja Istre matici Hrvatskoj, bila je određena

⁴ Milanović, *Moje uspomene...*, 135-137, 141.

⁵ O složenoj problematici odnosa Milanovića pa i čitavog istarskog hrvatskog svećenstva prema NOP-u i novoj tzv. »narodnoj vlasti« vidi: Ivan GRAH, *Istarska crkva u ratnom vihoru (1943.-1945.)*, Pazin, IKD Juraj Dobrila, ²1998; Antun GIRON, Prilog proučavanju uloge svećenstva u NOP-u Istre, u: Ilija JAKOVLJEVIĆ (ur.), *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju. Zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890.-1980.) sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11.-13. listopada 1990.*, Pazin, Josip Turčinović, 2010, 84-103; Mario MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, Zagreb, Barbat, 2003, 257-276; Darko DUKOVSKI, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice 1943.-1955.*, Pula, C.A.S.H., 2006, 58-65; Sergio GALIMBERTI, *Antonio Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, Trst, Mgs Press, 1996; Trogrlić, *nav. dj.*, 107-136.

⁶ Anton Mahnič (Anton Mahnić) (Kobadilj, Slovenija, 14. rujna 1850. – Zagreb, 14. prosinca 1920.), bio je profesor filozofije u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Gorici. Godine 1897. imenovan je krčkim biskupom. Bio je radikaln u borbi protiv svakog oblika liberalizma, organizator i ideolog Hrvatskoga katoličkog pokreta unutar kojeg je nastojao povezati vjersku obnovu s nacionalno-preporodnim radom (usp. Antun BOZANIĆ, *Biskup Mahnić: pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb-Krk, Kršćanska sadašnjost, 1991, 95-120).

⁷ Juraj Dobrila (Veli Ježenj, kraj Pazina, 16. travnja 1812. – Trst, 13. siječnja 1882.), biskup i nacionalni preporoditelj. O političkoj koncepciji biskupa Dobrile vidi: Dragovan ŠEPIĆ, *Politička koncepcija Jurja Dobrile*, u: Galiano LABINJAN (ur.), *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812.-1882.*, Pazin, Čakavski sabor i dr., 1985, 56-67.

nacionalnom pripadnošću. Za talijanske vjernike i klerike radilo se o radu na crti »slavenskog nacionalizma i iredentizma«, dok su hrvatski krugovi nove granice određene Pariškim mirovnim ugovorom pozdravljali kao »Božje međaše« (Milanovićev izraz). Sporovi među istarskim svećenstvom oko podrške Prvom jugoslavenskom Petogodišnjem planu (1947.-1952.) nagovijestili su stanovito odstupanje, istina manjeg dijela klera, od Milanovićeve koncilijantno-kooperativne politike prema državnom režimu. Izvan Istre, u Jugoslaviji i Hrvatskoj, Milanovićeva diplomatska borba za Istru uživala je podršku katoličkih krugova uključujući i samog kardinala Stepinca, dok je rezerviranost prema Milanoviću kao miljeniku vlasti kod crkvene hijerarhije izazvao njegov položaj člana Komisije za odnose s vjerskim zajednicama pri Vladi Republike Hrvatske te djelovanje kroz svećeničko društvo, istina odobreno od strane ordinarija Nežića. U državnim strukturama, kolikogod da je bio prihvaćen, ipak je bio sumnjiv zbog poslušnosti biskupu Nežiću kad je u pitanju odnos prema hrvatskom svećeničkom društvu u Zagrebu. Zato je ocijenjen kao onaj koji zastupa politiku »do ut des – dam da daš« pa se u jednom trenutku tražila prikladnija osoba koja bi bezrezervno surađivala s državom. Ipak, Milanović je, čini se, bio »prekrupan zalogaj« da bi ga se tek tako eliminiralo s javne scene, utoliko više što nekih velikih razloga za to nije bilo.

1. Odnos etike i politike ili etičnost Milanovićeve političnosti

Nakon burne povijesti antičkog stapanja (Aristotel) i novovjekovnog razdvajanja etike i politike (Hobbes, Machiavelli), danas barem u teoriji nitko ne dvoji o njihovoj povezanosti, jer je došlo do rehabilitacije antičke filozofije kroz moderne duhovne znanosti (kao znanosti pripovijedanja, koje nude odgovore na praznine koje ostavljaju tehničke i prirodne znanosti).⁸ Ako se politika bavi svrhovitošću života u kojem se ostvaruje osoba, nužno se mora povezati s etikom, jer je etika izraz svrhovitosti. Politika je po svojoj naravi uvrštena u vrijednosni sustav koji upravlja životom ljudi, te ne smije postojati sukob između etičkih vrijednosti i autentičnog političkog života. Stoga, svaka politika rađa neku etiku, te se međusobno isprepliću i pretpostavljaju, tako da nema više potrebe niti dokazivati isprepletenost politike i etike. Političnost je *antropološka dimenzija*, te građani imaju moralnu obvezu poslušnosti ako se vlast vrši vjerodostojno i zakonito, odnosno legitimno i legalno, i neposlušnosti u slučaju da se ona obnaša nezakonito i suprotno etičkim zahtjevima.⁹ Na tragu tih tvrdnji suvremena etika odbacuje bilo etički integralizam (etika i politika

⁸ Usp. Ante PAŽANIN, *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 2001, 9-31.

⁹ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7.XII.1965), u: *Dokumenti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008, br. 47.

su dvije posve oprečne stvarnosti, te, budući da treba odabrati barem jednu, bira se etika) bilo politički realizam (u slučaju sukoba između morala i politike, izbor pada na politiku na štetu etičkih načela) kao i sintezu tih dvaju stavova jer ona podliježe napasti moralizacije politike.¹⁰

Političko zalaganje Bože Milanovića stoga u prvom redu moramo gledati na razini tog nerazdruživog odnosa, ali ono nam međutim nameće još neke pokazatelje važne za nekadašnju ulogu intelektualca u totalitarnim sustavima i današnju političku kulturu građana. Danas, kako smo rekli, nije toliko problem razdvojenosti etike i politike, već nedostatak političke kulture zbog udruženosti birokratske države i tržišta, na što je već upozorio francuski politički mislilac i povjesničar Alexis de Tocqueville, i posvemašnje »skrbičke moći«, a što ljudima oduzima svaku volju za sudjelovanjem u samoupravi, te tako oni sve više postaju pojedinci »zatvoreni u vlastitu srcu« bez pretenzija da bilo što mijenjaju ili utječu na promjene na društvenoj-političkoj razini. Takva kultura narcisoidnosti ili, kako kaže kanadski filozof Charles Taylor, »zaglupljujuća vrsta despotizma« kreira pojedince koji se sve manje osjećaju povezani u neki projekt sa svojim sugrađanima, sudržavljanima i općenito društvenim skupinama koje ih okružuju, a politički se život sužava na sudstvo i zakone te iščezava demokratska većina.¹¹ Upravo je u svjetlu ove moderne političke indiferentnosti, Milanović izrazito aktualan, jer nudi primjer prema kojem je političko zalaganje jedan od temeljnih oblika građanske zauzetosti i zapravo »obveza« u odnosu na zajednicu u kojoj se živi. Ako je politika briga za opće dobro, a demokracija vladavina naroda preko narodnih zastupnika, onda je logično da je svaki građanin dužan brinuti se o vlasti.¹² Važnost takve zauzetosti

¹⁰ Usp. Marcello VIDAL, *Kršćanska etika*, Đakovo, UPT, 2001, 498-500.

¹¹ O tome vidi više u njegovoj knjizi *The Malaise of Modernity* (Toronto, House of Anansi Press, 1991), u nas objavljena kao Charles TAYLOR, *Etika autentičnosti*, prev. Dafne Vidanec, Split, Verbum, 2009.

¹² Iako se sustavno nije bavio znanošću, možemo reći da je Milanović u nekim svojim stavovima tomist u smislu da je svoja pojedina konkretna politička stajališta potkrijepio učenjem Tome Akvinskog. Međutim, Toma Akvinski svoje učenje o politici velikim dijelom preuzima od Aristotela, koji je u svojoj praktičnoj filozofiji, koju je on nazivao *philosophia anthropina* (filozofija o ljudskim stvarima), i koja je obuhvaćala etiku, politiku i ekonomiju, smatrao da se praktično znanje, čiji je spoznajni organ razboritost (*phronesis*), neodvojivo od djelovanja u kojem se ostvaruje njegova svrha – dobro. Ono što čovjeka čini čovjekom jest njegovo djelovanje, praksa, a takvo je djelovanje etičko-političko *par excellence*. Dakle, cijela je Aristotelova praktična filozofija prožeta jedinstvom etike i politike, a to eksplicitno pokazuje rečenica: *Najviše se dobro odražava u najvišoj zajednici (polisu)*. Politika je prema Aristotelu nerazdvojivo utkana u cjelinu svekolikog življenja, te tako nikada ne može i ne smije izgubiti svoj odnos prema svrsi (*telosu*) kao ozbiljenu dobrog i pravednoga života svih građana kao građana. Razdvajanjem etike od politike u novom vijeku i zanemarivanjem njezina antičkog praktičnog karaktera, gubi se ljudski smisao politike, te zaboravlja svrha političkog djelovanja – dobar i sretan život građana u političkoj zajednici. Na tom Aristotelovom tragu, razmišlja i Toma Akvinski. Iako Toma negira mišljenje da je politička znanost vrhovna ljudska znanost, jer je usredotočena na čovjeka kao vrhovnu vrednotu (a to je, po njemu, sveobuhvatna božanska zbiljnost), ipak joj daje prvenstvo među praktičnim znanostima usmjerenima na čovjekovu zemaljsku dobrobit [usp. Slavko KOVAČIĆ, Etičnost politike u Aristotela, *Filozofska istraživanja*, 26 (2006) 2, 457-476;

Milanović je također osjećao, to više što su u njegovo vrijeme svećenici bili jedni od najvažnijih kulturnih i prosvjetnih djelatnika:

»Svećenici su u Istri dugo vremena bili jedini kulturni radnici. (...) Kad je došlo doba političkih prava, postali su svećenici također i glavni narodni borci da svoj narod oslobode od tuđeg štitništva i da ga podignu na visinu ostalih naroda u državi.«¹³

Političko zalaganje koje je zagovarao Milanović podrazumijevalo je plemenit cilj, jednako kao i plemenita sredstva (*Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu*), te je krajnji motiv svake njegove političke borbe bilo »dobro naroda«. Tom vrhovnom zakonu koji jamči dobro naroda (*salus populi suprema lex*) Milanović dodaje važnost ne samo cilja (što će kasnije učiniti Machiavelli), već isto tako i sredstva. Stoga politika mora biti čestita, dobra i plemenita, te služiti dobrom življenju naroda. U skladu s tom predodžbom politike, Milanović je svoj rad na društveno-političkoj razini smatrao narodnim radom,¹⁴ odnosno radom za narod, a što dakle jest ispravno shvaćanje političke djelatnosti. Politika dakle nije samo tehnika vladanja i način pokoravanja raznovrsnim državnim poretcima i organima. Ona je također »briga za dušu« koja uključuje stvarni odgoj građana na osnovi vladavine filozofa, da se poslužimo Platonovim viđenjem političkog uređenja, kako je on to opisao u svojoj *Državi*. Upravo u tom uvjerenju da je upletanje u politiku način *brige za dušu*, odnosno da će ta briga biti jedino moguća ukoliko se osigura pristup hrvatskim građanima kroz njihov hrvatski jezik i kulturu, Milanović ulazi na pozornicu jugoslavensko-talijanske politike i usmjerava graničnu politiku u korist većinskog naroda.

No, osim davanja primjera političke zauzetosti u smislu stvaranja političke kulture, Milanovićev nam primjer također ukazuje na ulogu intelektualca u totalitarnim sustavima. O nepovoljnosti te uloge intelektualca ili filozofa unutar političke zajednice govorio je davno Toma Akvinski, a može se primijeniti na Milanovića. Filozof, kaže Akvinac, nadilazi korisno i upućuje na stvarnosti i vrijednosti koje nadilaze vrijeme, zato je filozofija potrebna jer je ona »nekoristoljubiva djelatnost« i »jedna od onih sila koje pridonose povijesnom zbivanju i promjenama koje nadolaze svijet«, jer »ona motri na istinu, neovisno o tome što se događa u svijetu, pa upravo zbog te istine vrši bitan utjecaj na svijet.«¹⁵ Iz ovoga proizlazi da filozofu država nije potrebna jer on može istraživati istinu u najnepovoljnijim društveno-gospodarskim uvjetima, kao što je povijest pokazala. Ali filozof je potreban državi iz dvaju razloga: prvo jer je pozvan da svjedoči istinu i razobličuje neistinu u svim njezinim društveno-

Pažanin, *nav. dj.*; Tomo VEREŠ, Toma Akvinski i Jacques Maritain o demokraciji, *Obnovljeni život*, 56 (2001) 1, 7-21].

¹³ Božo MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću. Knjiga I*, Pazin, Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, 1992, 17.

¹⁴ »Već na početku tog drugog doba ostao sam u Trstu još jedino ja od Istrana koji su se bavili narodnim radom« (*isto*, 165).

¹⁵ Vereš, *nav. dj.*, 8.

političkim oblicima; drugo, jer uvijek podsjeća na to da je sloboda nezaobilazan uvjet autentičnog ljudskog mišljenja¹⁶ stoga što bez političke slobode društvo postaje depersonalizirano. Naravno da takvo stanje odgovara diktatorima, ali je zadaća filozofa da u državi digne glas protiv diktature i istinom pridonese izgradnji slobodnijeg i pravednijeg svijeta. Stoga je razumljivo zašto Maritain, parafrazirajući Tomu Akvinskog, uvijek kaže da su »diktatori općenito mrzili filozofe«.¹⁷ Ali, neosporno je da filozof svojim prijanjanjem uz istinu nedvojbeno obavlja političku obnovu društva.

Ovu političku nepodobnost, zalažući se za istinu i naravna prava pojedinaca, Milanović je trpio za vrijeme talijanske okupacije Istre, dok je za vrijeme komunističke vlasti bio nužan zbog svog »bitnog utjecaja koji je vršio na svijet«. Svjestan te činjenice, piše:

»Vlast istarskih komunista nije još bila učvršćena. Naš je narod u Istri pristajao uz nas. Partizanski rukovodioci su se bojali da će i u buduće ići radije za nama, negoli za njima. Zato su galamili protiv nas. Ali teške su prilike doskora prisilile i njih i nas da smo se radi budućnosti Istre približili jedni drugima.«¹⁸

Milanović dakle nije naivno vjerovao da će ta preobrazba društva biti lako izvediva, već je rano uvidio da se komunisti ne bore samo za oslobođenje od okupatora, nego ponajprije zato da bi uspostavili svoju vlast. Dok je djelovao u Trstu također je surađivao sa slovenskim društvom Edinost, kao jedinom slavenskom organizacijom, a koja je poznata po svojim liberalnim stavovima, no vjerovao je da je »rad na obrani narodnih prava dovoljno jaka kohezivna snaga u prevladavanju idejnih razlika«.¹⁹ Smatrao je da ne treba odustati od političke borbe, jer odustati od nje, značilo bi prepustiti vlastiti narod, a time i sebe same, hodu prema propasti, bilo da se radilo o narodnoj borbi, bilo da se radilo o vjerskoj borbi, jer su te dvije borbe za njega uvijek išle preko političkih struktura. Milanović se nikada nije želio baviti politikom, osobito ne radi vlastite promidžbe, i nemoguće je u njegovim knjigama naići na neku izjavu koja na to upućuje, ali je shvatio da se na crkvenom području pomaže skupinama i pojedincima, a da je ulazak u političku arenu jedini legitiman način borbe za narod i njegova pojedinačna i kolektivna prava.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ Jacques MARITAIN, *Le philosophe dans la cité*, u: *Oeuvres complètes*, XI, Fribourg-Paris, 1991, 18.

¹⁸ Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, knj. II, 160.

¹⁹ Stipan TROGRIĆ, Nacionalnoprporodni rad mons. Bože Milanovića u tršćanskom razdoblju 1922.-1945., *Histria*, 1 (2011), 137-173, ovdje 139.

2. Pobuna protiv vlasti i njeno teorijsko utemeljenje

Budući da je i iz crkvenih i iz političkih krugova dobivao prilično prigovora na račun svog rada kao »politikantskog« i »nacionalnog«, Milanović je već u studentskim danima promišljao o etičkoj opravdanosti svog političkog zalaganja i tražio za nj opravdane osnove unutar političke filozofije. Tako o svojoj odluci da napiše disertaciju piše:

»Već sam 1915. god. odlučio pisati disertaciju, ali nisam time težio za višom službom.«²⁰

Sama ta rečenica po sebi odaje moralne dileme s kojima se Milanović zao kupljao, kao i davanje prednosti moralno ispravnom djelovanju pred osobnim probitkom. Molbu za disertaciju je uputio 1915., vjerojatno ogorčen potpisivanjem Londonskog ugovora 1915. Kao da je predosjetio koliko će kasnije imati poteškoća s vlašću zbog aneksije Istre nakon Rapalskog ugovora 1921. Iako je naslov disertacije »O pogreškama koje se po mišljenju sv. Tome Akvinskoga protive ljubavi, usporedivši ih s onima o kojima raspravlja sv. Alfonz u moralci« (*De vitiis caritati oppositis ad mentem S. Thomae Aquinatis, collatis eis, quae S. Alfonsus in Theologia morali de eisdem tractat*),²¹ Milanović u više navrata napominje:

»U njoj sam (disertaciji, op. a.) s posebnim zadovoljstvom pisao da je prema filozofiji sv. Tome Akvinskoga moralno dopuštena potrebna pobuna (revolucija) u svrhu promjene državne vlasti. To potvrđuje i znameniti filozof Suarez.«²²

Promotrimo najprije što o tom pitanju kaže Akvinac i potom je li Milanović vjerno prenio njegovu misao.

Toma Akvinski o pobuni protiv vlasti govori poglavito u svojem djelu *De regno ad regem Cypri* ili u hrvatskom prijevodu u djelu *Država*, te obrađuje tu temu uglavnom po političkom ključu, a tek jednu stranicu posvećuje toj temi po teološkom ključu (zbog toga što se svjetovna vlast može izopačiti on daje prednost duhovnoj ili crkvenoj vlasti). On o toj temi raspravlja u okviru ispitivanja ustavnih poluga pomoću kojih neka politička zajednica može učiniti najmanjim rizik da se nađe pod vlašću tiranina.²³ Tako zapravo, stavljanjem

²⁰ Milanović, *Moje uspomene...*, 23.

²¹ Usp. Natali MILANOVIĆ, *De vitiis caritati oppositis ad mentem D. Thomae Aquinatis Collatis eis quae S. Alphonsus in theol. Morali de eisdem tractat*, Dissertatio inauguralis, Arhiv Istarskog književnog društva »Juraj Dobrila«, Pazin. Zahvaljujemo vrsnim latinistima o. Stan-ku Škunci i o. Juri Hrgoviću, koji su za našu upotrebu preveli dijelove Milanovićeva doktorske radnje s latinskog na hrvatski i tako dali izniman doprinos razumijevanju teorijske pozadine Milanovićeva djelovanja.

²² Milanović, *Moje uspomene*, 26.

²³ Usp. Toma AKVINSKI, *Država*, Zagreb, Globus, 1990. Toma razlikuje tri oblika nepravedne vladavine: tiraniju jednog vladara, oligarhiju malobrojnih bogataša i demokraciju za koju kaže: »Ako pak nepravednu vladavinu vrše mnogi, to se zove demokracija, to jest vladavina naroda, kada naime narod pučana po sili mnoštva ugnjetava bogataše: tako će naime cijeli narod biti

naglaska na preventivna sredstva koja bi riješila opasnost da se vladar pretvori u tiranina, Toma želi izbjeći odgovor na pitanje je li dopušteno svrgnuti vladara ili nije. Izrazom *diligenti studio laborandum est* on ukazuje na to da je prioritet (mukotrpnno) traženje političkog rješenja za problem tiranije.²⁴ Preventivna sredstva koja on predlaže su sljedeća: 1) pozivanje na izborni sustav preko kojeg treba izabrati kandidate koji nude najveće jamstvo na moralnom području (tako da se onemogući njegova radikalna promjena kad jednom stupi na tron) i 2) usvajanje ustavnog modela (koji Toma zove *regimen politicum*) koji postavlja granice vlasti monarha, sprječavajući ga da *lako sklizne* u tiraniju. Tako on kaže:

»Struktura i funkcije monarhijske vlasti moraju biti organizirane na takav način da onemoguće bilo kakvu mogućnost da se netko pretvori u tiranina. Istovremeno, potrebno je ublažiti kraljevsku moć, ako se radi o tome da se spriječi njegova moguća degeneracija u tiranskom smislu.«²⁵

Međutim, mogućnosti koje dolaze u obzir kada se na vlasti nađe tiranin Toma ispituje samo sekundarno, odnosno tek nakon što je skrenuo pozornost

---

kao jedan tiranin« (53). Ovakvo negativno poimanje demokracije Toma Akvinski preuzima od Aristotela koji je uvjetovan promašajima demokracije u nekim gradovima-državama stare Helade. Međutim, Tomin osobni pojam demokracije ima isključivo i nadasve pozitivno značenje kakvo nalazimo u *Sumi teologije*, u kojoj on piše: »Najbolji državni poredak je onaj koji je dobro složen od kraljevstva, u kojemu je jedan na čelu svih, i od aristokracije, ukoliko mnogi vladaju po kreposti, od demokracije, to jest od vladavine naroda, ukoliko se vladari mogu izabrati iz naroda i narodu pripada njihov izbor« (Toma Akvinski, *Summa theologiae*, I-II, 105, 1, c). Dakle, ovdje demokracija ne znači vladavina naroda u korist siromaha, a na štetu bogataša, već vladavina svekolikog naroda koji iz svog krila sebi izabire vladare. Prvo temeljno načelo demokracije, koje Toma preuzima od Aristotela, jest »da svi imaju nekog udjela u vladavini; time se naime održava mir naroda te svi vole i čuvaju takav poredak, kako se kaže u II. knjizi Politike« (*isto*). Pod pojmom naroda Toma misli na sve građane (osim žena i djece) bez obzira na njihovo zanimanje i njihov društveni položaj. Svi građani imaju pravo birati vladare i biti birani na tu službu, što znači da su, po Tomi, slobodni izbori sastavni element demokracije, a putem tih izbora važno je birati kreposne ljude. Ako se to u nekoj državi ne može ostvariti (zbog korupcije i sl.), onda Toma predlaže da se taj narod liši prava izbora i da se odlučivanje o sudbini države povjeri malom broju čestitih ljudi. Tako on piše: »Ako je narod vrlo umjeren i ozbiljan, te veoma pažljiv čuvar zajedničke koristi, takvom se narodu s pravom dopušta da sam sebi stvori poglavarstva po kojima će upravljati republikom. Međutim, ako se taj narod malo-pomalo izopači trgovanjem glasova te vlast povjeri pokvarenjacima i zlikovcima, onda mu se s pravom oduzima vlast dodjeljivanja časti, a odlučivanje se povjerava manjem broju dobrih ljudi« (Toma Akvinski, *Summa theologiae*, I-II, 97, 1, c). Pravo građana da sami izaberu svoje vladare znači zapravo da narod svoje pravo na sudjelovanje u upravljanju državom povjerava kreposnim i slobodnim pojedincima da vladaju mjesto njega. Toma je dakle zagovornik tzv. namjesničke, odnosno zastupničke demokracije. Ali to pravo ne znači da se narodom odriče, makar i privremeno, svoga prava na sudjelovanje u upravljanju državnim poslovima. Naprotiv, ono to pravo zadržava trajno i ostvaruje ga bilo kontrolom vladareve državničke djelatnosti do novih izbora, bilo izravnim sudjelovanjem u donošenju zakona.

²⁴ Usp. Stefano SIMONETTA, Verso un punto di vista laico sulla questione del tirannicidio fra XII e XIII secolo, *Doctor virtualis*. Rivista online di storia della filosofia medievale, 9 (2009) 67-84, ovdje 75, <http://riviste.unimi.it/index.php/DoctorVirtualis/article/view/476/663> (19.07.2013).

²⁵ Toma Akvinski, *De regno*, I, pogl. 6, 54.

na preduvjete koje treba učiniti kako bi se spriječila ustanova tiranije. Toma se dakle pita što učiniti *si rex in tyrannidem diverteret*, jer mnogo toga ovisi o okolnostima i osobito o stupnju opresije kojoj je taj narod podložen (kao i o trajanju opresije):

»Konkretno, ako režim ne dosegne netolerantne i pretjerane granice, poželjno je (*utilius*) podnositi neko vrijeme umjerenu tiraniju, nego se pobuniti protiv vlasti, podliježući tako mnogim štetnijim rizicima od same tiranije.«²⁶

Toma se, na primjer, plaši mogućnosti da pobuna ode krivim smjerom i završi tako da tiranin postane još gori ili da se, naprotiv, u slučaju uspjeha, pokaže odlučujućom uloga vođe koji, kada dođe na mjesto svrgnute vlasti, zapamti ono što se dogodilo njegovu prethodniku pa uspostavi još opresivniju vlast.²⁷ U svakom slučaju – i to je temeljno – spada na dotičnu političku zajednicu utvrđivanje kako se treba ponašati, računajući pažljivo prednosti i nedostatke svakog mogućeg izbora.²⁸ Posljednja riječ, neopoziva odluka koja odgovara na pitanje je li potrebno tog spornog vladara svrgnuti prije isteka vlasti, ne ostavlja se više nebu, već pripada narodu. Božji zahvat, u *De regno*, zaziva se samo na kraju stranica koje se tiču ove teme, i shvaćeno je kao krajnje rješenje, u koje treba položiti preostalu nadu kada (i jedino kada) se ne može računati ni na jedan ljudski lijek (*auxilium humanum*) i kada nije moguće nikakvo političko rješenje.²⁹

Usporedimo li sad ove tvrdnje s Milanovićevom interpretacijom Tomina učenja o vlasti, vidjet ćemo da je interpretacija točna, ali da je kontekst izostavljen. Steče se dojam da je Milanović »istrgnuo« tu misao kako bi potkrijepio svoje političke stavove. Tu njegovu metodološku strategiju primijetio je i Mile Bogović, koji u ocjeni njegova historiografskog rada smatra da on »nije dao svu istinu o predmetu koji je obrađivao, ali se od prve do posljednje stranice očituje njegova ljubav prema istini«. ³⁰ Milanović, na primjer, u svojoj disertaciji uopće ne navodi djelo *De regno* u kojem Toma Akvinski sustavno raspravlja o toj temi, već jedino njegovu *Summu theologiae* u kojoj se on puno kraće osvrće na tu temu. Nadalje, Milanović preuzima samo zaključak rasprave da je dopušteno

²⁶ Isto, 54.

²⁷ Strah od smjene tiranina zbog mogućnosti dolaska na vlast još većeg od prethodnog. Tako nešto Akvinac opisuje na primjeru starice iz Sirakuze: »Stoga se nekoć u Sirakuzi neka starica stalno molila za život (tiranina) Dionizija, dok su svi drugi željeli njegovu smrt. Kad je tiranin doznao, upitao ju je zašto to čini. A ona mu reče: »Kad sam bila djevojka, imali smo jednog tiranina, pa sam željela da umre; pošto su njega ubili, došao je drugi, ponešto okrutniji nasljednik; bila sam veoma sretna kad je i njegova vlast svršila. A onda smo dobili za trećeg upravitelja tebe, još većeg nasilnika. Stoga, ako bi tebe smaknuli, na tvoje bi mjesto došao još gori tiranin« (Toma Akvinski, *Država...*, 69).

²⁸ Držeći uvijek za glavno mjerilo vrednovanja: ono što je najkorisnije za zajednicu.

²⁹ Usp. Toma Akvinski, *De regno*, I., pogl. 6, 57. Ovdje nalazimo ideju da se način dobivanja pomoći Božje postiže u eliminiranjem krivnji naroda koji je naveo Boga da dopusti vlast tiranina. Tema je, ipak, obrađena na brzinu, na manje od jedne stranice.

³⁰ Mile BOGOVIĆ, Historiografsko djelo Bože Milanovića, u: Jakovljević (ur.), *nav. dj.*, 47.

pobuniti se protiv vlasti, ali ne i njegove preduvjete (ako unatoč svim preduvjetima da na vlast ne dođe tiranin i nakon što se tiranija podnosila, ipak na vlast dođe tiranin). Objašnjenje za to je zapravo vrlo jednostavno i praktične je naravi. Dok Akvinac govori o preduvjetima za stvaranje idealnog državnog uređenja, Milanović piše o toj problematici u trenutku kad se državno uređenje već pretvorilo ili lagano pretvara u tiraniju (fašizam). Milanović ne osuđuje revoluciju, jer smatra da se ona suprotstavlja drugom obliku nasilja koje je mnogo opasnije, a to je strukturalno nasilje³¹ i nasilje otuđivanja čovjeka od njega samoga i od istine o njemu. No, iako ne osuđuje revoluciju, on je ni ne potiče u smislu nasilja i smjene vlasti, a što je u suglasju s Akvincem. Iako nerado prihvaća tuđu vlast, njegova se pobuna očituje više kao »građanski neposluh« diktiran savješću; on »razlikuje borbenu od političkog oslobođenja«³² te zazire od uporabe sile:

»I crv diže glavu kad ga gaziš! (...) I ja sam u mlađim godinama (1918.-1920.), kad je pod Italijom bilo najviše nepravda, mislio da bismo morali, prepušteni sami sebi, silu suzbijati silom. Smatrao sam to pravom samoobrane potlačenog naroda, koji se općenito govoreći, smije pobuniti proti nasilniku. Ispočetka sam razmišljao i s nekojim prijateljima razgovarao, kako bismo dignuli narodni ustanak i naglo oslobodili Istru. Ali sam uvidio brzo da je nemoguće tajno organizirati veliku pobunu i da bi takav korak golorukog i malobrojnog, iako oduševljenog pučanstva, mogao dovesti narod u najveću nesreću, možda i do uništenja. Poslije sam držao i dapače već počeo raditi da se organiziraju protuudarci, ali sam nasreću već prve početke odmah i još u pravo vrijeme obustavio uvidjevši strahovite posljedice do kojih bi sve to moglo dovesti. Nije bilo druge nego stisnuti zube i strpjeti se. Kasnije, u zrelijim godinama, uviđao sam potrebu strpljivosti još jasnije. I ja i moji bližnji osvjedočili smo se da nam svaki nasilan protuudarac, premda bi se možda mogao moralno opravdati, donosi štetu za samoodržanje naroda.«³³

Iako je bio više praktičar, nego teoretičar (zasigurno zbog prilika koja traže praksu i djelovanje), Milanović je uvijek tražio teorijska objašnjenja. Njima je potkrjepljivao svoj aktivizam, ali nije nikada nekritički slijedio teorijski nauk, već se suprotstavljao kad su to potrebe zahtijevale. Pozoran prema teoriji i načelnim uputama institucije kojoj pripada, Milanović je također pozorno pratio konkretne prilike te je uvijek u tom omjeru teorije i prakse donosio odluke. Nadalje, svoje odluke nikada nije procjenjivao kroz trenutne učinke, već kroz dalekosežne posljedice koje su one ostavljale na duh naroda. Primjerice 1946. godine, kada kao član jugoslavenske delegacije odlazi u Pariz na Mirovnu konferenciju na kojoj se trebalo riješiti pitanje granice između Italije i Jugoslavije, premda svjestan da je situacija loša (nije bilo vjerske slobode, država je vodila politiku mrkve i batine prema Crkvi u Istri), ipak senzibilizira francusku i bel-

³¹ Usp. Vidal, *Kršćanska etika...*, 560.

³² Bogović, *Historiografsko djelo...*, 44.

³³ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 280.

gijsku javnost odgovarajući da vjerske slobode u Jugoslaviji nisu upitne.³⁴ Teško je vjerovati da Milanović već tada nije bio svjestan rizika u koji se upušta i da je bespogovorno vjerovao komunistima, jer je još 1944. na vlastitoj koži osjetio opasnosti komunizma i partizana, kao i opasnost komunizma za čitav narod:

»(...) jer sam jasno uviđao da pobjeda partizanstva znači pobjedu komunizma s preteškim posljedicama za narod, za naš narod u njemu i za kršćanstvo u našim krajevima.«³⁵

Tako on u svojim izvješćima piše da je odnos hrvatskog svećenstva i narodne vlasti »dobar i nepomućen«. A Trogrlić komentira tu izjavu:

»Naime, kao diplomat od formata Milanović je bio svjestan da je u uzavrelim vremenima bolje preskočiti nezgodne teme nego ih iznositi na vidjelo, jer to iznošenje može samo štetiti Crkvi i vjernicima.«³⁶

Iz ovoga je vidljivo Milanovićeva taktičarsko umijeće, ali i svijest o tome da mora preuzeti odgovornost u odlukama koje nisu nimalo lake i koje zapravo ugrožavaju živote mnogih ljudi. Međutim, uvjerenje da je na dobru putu, ne samo stoga što je vođen dobrim nakanama, već i zato jer je jasno iskusio drugu opciju, tj. talijansku okupaciju, kod Milanovića je bilo tako sigurno da ni nakon smrti Miroslava Bulešića 1947. i onda kada nekoliko istarskih svećenika iseljava iz Hrvatske u susjednu Italiju, on zapravo ne mijenja svoje mišljenje, te i dalje afirmativno piše o vjerskim slobodama. U tom ga uvjerenju ne obeshrabruje izostanak podrške kod nekih istarskih svećenika:

»Mislili smo da se moramo katkada poniziti radi viših ciljeva. Međutim, neki su od naših mlađih svećenika držali da je to naše 'prijateljvanje' sablažnjivo, a možda i protivno katoličkim načelima. Nisu uvijek shvaćali da se s obje strane radi samo o crkveno-političkoj i to privremenoj taktici. Nisu mislili na to kakve bi u protivnom slučaju bile posljedice, nego su jednostavno smatrali da kao katolici moramo zauzeti otvoreni frontalni stav protiv komunističkoj vlasti.«³⁷

Nemoguće je stoga ne primijetiti čvrstinu Milanovićeva karaktera, dosljednost u odlukama, odvažnost u preuzimanju rizika, ali nikako neku zanesenu i naivnu vjeru i poziv na mučeništvo. U svakom slučaju, neki pomalo grubo politički realizam koji ga povremeno pretvara iz svećenika u diplomata, ali koji isto tako pokazuje, kako on to na više mjesta navodi, da hladnokrvno i raci-

³⁴ Stipan TROGRLIĆ, *Odnosi Katoličke crkve u Istri i jugoslavenske državne vlasti 1945.-1954.*, Pazin, Josip Turčinović, 2008, 234.

³⁵ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 106. Naime, NOO za Istru nije htio pokidati veze s Milanovićem u nadi da će ga privući NOP-u. Na njihov poziv da dođe iz Trsta, Milanović je oklijevao i na kraju odustao jer mu je Josip Šestan, prvi predsjednik oblasnog odbora JNOF-a, koji je poznavao Milanovića, priznao da je vodstvo NOP-a u Istri pokušalo nagovoriti Milanovića da dođe na razgovore u Ježenj da bi ga likvidirali (usp. Trogrlić, *Mons. Božo Milanović...*, 112).

³⁶ Trogrlić, *Odnosi Katoličke crkve...*, 236.

³⁷ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 208.

onalno odlučuje. Kad je riječ o narodima, racionalnost mora nadvladati nad emocionalnim i pristranim odlukama koje, osjetljive na pojedinca, dovode u pitanje opstanak čitavog naroda. Čini li se da Milanović tako žrtvuje pojedince većoj svrsi? Nikako, ali je očigledno da je Milanović svjestan da su žrtve nužne, pri tom i sam često biva žrtvom i dovodi se u životnu opasnost. To pak nužno ne znači da je Milanović, ako se poslužimo etičkom terminologijom, konkvencijalist ili čak utilitarist, budući da gleda na čin u svjetlu njegova učinka ili posljedica koje on ostavlja ili zato što smatra da treba osigurati *najveću moguću sreću za najveći broj ljudi*, a pritom zanemaruje deontologiju čina u smislu da se uvijek ispravno postupa, bez obzira na posljedice. Milanović je uvijek pozoran na ispravnost političkih i diplomatskih sredstava, te stoga u žrvnju između većeg i trajnog dobra i privremenog zla, legitimnim sredstvima, ali ponekad i političkom lukavošću, bira ovo prvo. Međutim, u tom izboru, i to je ono najvažnije, Milanović nije motiviran nekim svojim ili narodnim provizornim željama ili prohtjevima, već čistom povijesnom istinom koja pokazuje i to da je:

»Istra u tijeku posljednjih tisuću četiri stotine godina svoje povijesti naseljena hrvatskim pukom i da je težina povijesnih zbivanja koja su se odvijala na tom području hrvatskom narodu nanosila mnogobrojne nepravde i rijetke sretno trenutke.«³⁸

Stoga, možemo reći da je njegova borba za hrvatski narod i njegova prava u Istri bila utemeljena na načelima povijesne istine, ali i istine o sadašnjem trenutku, te je istina kao moralno načelo bila pokretač njegova političkog djelovanja.

3. Izbor većeg dobra

Milanović je smatrao da je pod Italijom hrvatska narodnost u opasnosti i zato što prema njegovu mišljenju Talijani tada nisu razlikovali narodnost i državljanstvo te nisu priznavali etničke manjine.³⁹ Iako je bezbožni komunizam prijetio gušenjem vjerskih sloboda⁴⁰ i nije podržavao nacionalno, već internacionalno pitanje, Milanović je ipak smatrao prirodnijom zajednicu slavenskih naroda jer je uvidio da narod prijanja uz vjeru i katoličanstvo više preko svog vlastitog jezika, mentaliteta i kulture, nego preko vlasti i svjetonazora političkih struktura. Milanović je smatrao prirodnijom zajednicu Slavena (po jeziku

³⁸ Andrej MOHORVIČIĆ, Mons. Božo Milanović – ličnost u kontinuitetu povijesti Istre, u: Jakovljević (ur.), *nav. dj.*, 23.

³⁹ Italija je posljednja od svih *razvijenih zemalja* EU, izglasala zakonske odredbe o manjinama i to tek nakon što ju je EU više puta poticala na to.

⁴⁰ U početku se činilo da će komunisti barem osigurati narodne slobode, jer u proglasu o pripojenju Istre Hrvatskoj iz 1943., navodi se kako jamče i talijanskoj manjini sva nacionalna prava, te upotrebu njihova jezika (usp. Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 69).

i mentalitetu), nego li zajednicu s katoličkom Italijom koja, prema njegovu mišljenju, i nije baš bila toliko katolička jer su neki biskupi radili po nalogu političkih vlasti i bili profašistički orijentirani,⁴¹ a za neke je smatrao da su se financirali iz sumnjivih izvora (biskup Radossi). Ovdje se pokazao Milanovićev proročki duh, realno shvaćanje prilika i politička razboritost, jer je predvidio propast Jugoslavije, smatrajući da totalitarizmi prolaze, i to ne zbog vanjskih neprijatelja već zbog unutarnje poremećene logike.⁴² Našavši se dakle između dva zla (odnarođivanja i ateizma) i uvidjevši da u komunističkom režimu prijeti gubitak svećenika u Istri i da je narod u pogibelji da bez svećenika i duhovnog života izgubi vjerske ideale, Milanović ovako razmišlja:

»Pod dojmom takvih misli uvidio sam da je u tim novim prilikama potrebno, ako dođe do prigode, stupiti s našim novim gospodarima u Istri u pregovore i pokušati spasiti što se još dalo spašavati. To je bio jedini pametan izlaz.«⁴³

Riječ je dakle ne samo o političkom već i o etičkom izboru većeg dobra »spasiti što se još dalo spašavati«. Moralno rasuđivanje u takvim situacijama u kojima se događa da moramo izabrati neko dobro prihvaćajući sve nenamjerne negativne kolateralne učinke koji iz takvog izbora dobra proizlaze, definira se kao načelo čina s dvostrukim učinkom.⁴⁴ Dakle, Milanović »bira« dobro naroda, a »prihvaća« žrtve koje će se za to konačno dobro trenutno morati podnijeti. Tako Milanović smatra da bi veće dobro narodu donijela suradnja s komunistima, te odlučuje da je u trenutnoj situaciji korisnija ta suradnja, ali samo u onome »što se ne protivi savjesti«.⁴⁵

Stoga se može reći da je Milanović nužno čovjek kompromisa, ali nije riječ o kompromisu ciljeva i sredstava, već više o potrebi strpljivosti i »privremenoj taktici« koja dugim čekanjem ipak donosi svoje rezultate, jer se totalitarizmi – kako je povijest pokazala – kad-tad uruše. Tako on piše:

»Za odupiranje ionako nismo imali moći, a priključenje Istre bilo je i naša želja. Ne surađivati za oslobođenje Istre značilo bi prepustiti se teškoj pogibli, da ili spadnemo pod Italiju te zatim pod njom nađemo narodnu smrt ili da i bez svoje zasluge budemo priključeni Jugoslaviji, pa da komunistička vlast postupa s nama kao s narodnim izdajicama. Povrh toga sam mislio da se režimi s vremenom mijenjaju, a državne granice obično ostaju.«⁴⁶

⁴¹ Vidi npr. Milanovićevo pismo njujorškom nadbiskupu Spellmanu u rujnu 1945., navedeno prema: Mario MIKOLIĆ, Svećenstvo Istre u diplomatskoj aktivnosti za sjedinjenje Istre s Jugoslavijom 1945.-1946. godine, u: Jakovljević (ur.), *nav. dj.*, 73, bilj. 64.

⁴² Stipan Trogrlić smatra da sporazum potpisan u Trstu između Milanovića i vodstva NOP-a pokazuje uspješan model kompromisa idejnih protivnika u cilju rješavanja povijesno-sudbinskih državnih i nacionalnih pitanja (usp. Trogrlić, *Nacionalnoproperodni rad...*, 170).

⁴³ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 161.

⁴⁴ Usp. Guido M. MIGLIETTA, *Teologia morale contemporanea. Il principio del duplice effetto*, Rim, Urbaniana University Press, 1997, 15.

⁴⁵ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 163.

⁴⁶ *Isto*, 165.

Milanović se dakle ne bavi samo transcendencijom već je zadubljen u konkretne prilike svog vremena. U svim kritičnim trenucima razmišlja oštroumno, razlikuje načelo od taktike⁴⁷ i ne dopušta osobnim emocijama da potisnu misao na dobro naroda, što potvrđuje i svojim riječima:

»U politici ovisnog i potlačenog naroda ne smije odlučivati toplo čuvstvo nego hladni razum.«⁴⁸

Premda se može činiti da Milanović nudi hijerarhiju vrijednosti koja daje prvenstvo narodnom nad religijskim identitetom, ipak moramo reći da je njegova borba za narodna prava uvijek u cilju borbe za vjerska prava. Može se činiti da je Milanović previše vezao ta dva pojma, no on sam o tome kaže:

»Ali ja sam išao dalje za ciljem, znajući da radim u prvom redu za vjersko dobro naroda.«⁴⁹

U Bibliji je nalazio teorijsko uporište za ta svoja razmišljanja, smatrajući da su različiti narodi na zemlji Božja volja te »kao od Boga stvoreni organizam, imade svaki narod svoja naravna prava«.⁵⁰ Stoga se može reći da je Milanović pragmatičar koji je procijenio »znakove vremena« i trenutak kada jednu borbu (onu za narodnost) mora zamijeniti druga (ona za vjeru), ali da je u konačnici sve to ista borba – ona za hrvatski narod i njegovo pravo na slobodu vjerskog i narodnog opredjeljenja.

Zaključak

U radu je riječ ponajprije o etičko-moralnim dimenzijama razumijevanja društvene zauzetosti i političkoga djelovanja jednog od najvećih ljudi Istre i hrvatskoga naroda 20. stoljeća, Bože Milanovića. Njegova uloga, društvena zauzetost u očuvanju hrvatskoga narodnog i vjerskog identiteta, kao i političko djelovanje u pripojenju Istre matici Hrvatskoj i ondašnjoj Jugoslaviji od vrlo velike su važnosti. Njegov cjelovit svećenički, prosvjetiteljski i društveno-po-

⁴⁷ *Isto*, 208.

⁴⁸ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. I, 268.

⁴⁹ Milanović, *Istra u 20. stoljeću...*, knj. II, 177.

⁵⁰ Milanović se, prema vlastitom priznanju, u svom razmišljanju o »naravnom pravu naroda« inspirirao dijelovima Mahnićeve knjige *Več luči*, u kojoj »ovaj duboki mislilac i filozof« govori da »imamo 'neizbrisivo pravo' čuvati svoju narodnost i jezik kao dar Božji. Zato svi oni koji uskraćuju narodu njegovo prirodno pravo na identitet griješe protiv volje Stvoriteljeve i načela pravde« (Pismo Bože Milanovića bogoslovima, 1. veljače 1938., u: *Osobni fond Bože Milanovića*, Arhiv Istarskoga književnog društva Jurja Dobrile u Pazinu, 7-8). I u drugim promišljanjima o odnosu vjere i nacije Milanoviću su bila bliska Mahnićeve shvaćanja o ovom pitanju. Ukratko, po tim shvaćanjima, ustrajno i ozbiljno, bez traženja nadoknade, za narod može raditi samo onaj koji ima uporište u kršćanskom shvaćanju povijesti. Liberalna pak inteligencija bez uporišta u vječnim istinama sklona je lutanju i u politici, posljedica čega je zanemarivanja stvarnih interesa naroda (usp. *isto*, 10-13).

litički angažman nedvojbeno su odigrali ključnu ulogu u teškim vremenima talijanske okupacije Istre nakon Prvoga svjetskoga rata. A njegova politička djelatnost nakon Drugoga svjetskoga rata i zasluge u pripojenju Istre matici Hrvatskoj na Pariškoj mirovnoj konferenciji, nemjerljivi su.

Ono pak što je nadahnjivalo njegovu društvenu zauzetost i njegovo političko djelovanje, i što stoji u temeljima njegova društveno-političkog djelovanja, jest etičko-moralno učenje Katoličke crkve, poglavito Tome Akvinskoga, a ponajprije učenje o prihvaćanju »većega dobra«. Tek nam u svjetlu toga učenja postaje razvidnim njegovo društveno djelovanje i politički angažman. Pa čak i onda kada se čini da je riječ o posve nespojivim i naizgled proturječnim stranama.

U njegovu društvenom i političkom djelovanju riječ je o pragmatičnom djelovanju i etičkome izboru većega dobra. U svom je angažmanu vrlo svjestan društvenih, povijesnih i političkih okolnosti u kojima djeluje i svjesno se opredjeljuje za veće dobro, unatoč mogućim nenamjernim »kolateralnim« učincima koji proizlaze iz takva izbora (većega dobra!). U moralno-etičkim prosudbama takvo se djelovanje, odnosno izbor, zove načelom čina dvostrukog učinka. Dobro se naime bira, unatoč mogućim žrtvama koje će se u konkretnim političkim i povijesnim okolnostima morati prihvatiti. No, samo u onome, »što se ne protivi savjesti«. U onome pak, kako i sam izričito kaže, »što se protivi savjesti« – nema i ne može biti nikakva kompromisa. Samo je s toga moralnoga zrenika – izbora većega dobra – razumljiva društvena zauzetost i političko djelovanje Bože Milanovića u konkretnim povijesnim i političkim okolnostima između dvaju totalitarnih režima.

Stoga je ovu studiju o etičkoj dimenziji u političkom djelovanju Bože Milanovića, velikana novije istarske povijesti, čini se primjereno zaključiti rečenicom filozofa S. Kierkegaarda: »Čovjek je velik razmjerno veličini s kojom se borio!«⁵¹ Ako uzmemo u obzir da se Milanović borio s dva najveća totalitarna sustava 20. stoljeća, talijanskim fašizmom (i iredentizmom) i jugoslavenskim komunizmom, moramo nedvojbeno priznati: veličine s kojima se borio bile su itekako velike. Stoga, smatramo da njegovu (moralnu) veličinu moramo uvijek procjenjivati u tom odnosu.

⁵¹ Søren KIERKEGAARD, *Strah i drhtanje*, Split, Verbum, 2000, 21.

Jasna Ćurković Nimac – Stipe Tadić – Stipan Trogrlić

Božo Milanović and the ethical implications of his political activity

Summary

This paper is about the ethics of political commitment of Božo Milanović presented are discussed in three parts. After the introduction the wherein authors write about Milanović's autobiography and circumstances that influenced his decisions in life, first part talks about link between ethics and politics that motivated Milanović's political engagement. The second part examines the thesis of St. Thomas Aquinas about the moral permissibility of rebellion against the authorities, in order to outline the theoretical background of Milanović's political commitment. It is important to understand that Milanović's national interests were represented not just by his "instinct for self-preservation, by awareness of his true faith in his fatherland and confidence in its resistive force," but also that his political and strategic decisions were inspired by theoreticians of political philosophy. The third part analyses Milanović's belief that for Croats is better to adopt Yugoslavian communism than Italian Catholicism. This controversial and famous thesis will be discussed in the light of "the principle of double effect", where moral doctrine indicates that between two evils we must choose the better one.

Key words: ethics, politics, authorities, Božo Milanović, state, totalitarian regime.

(na engl. prev. Jasna Ćurković Nimac)